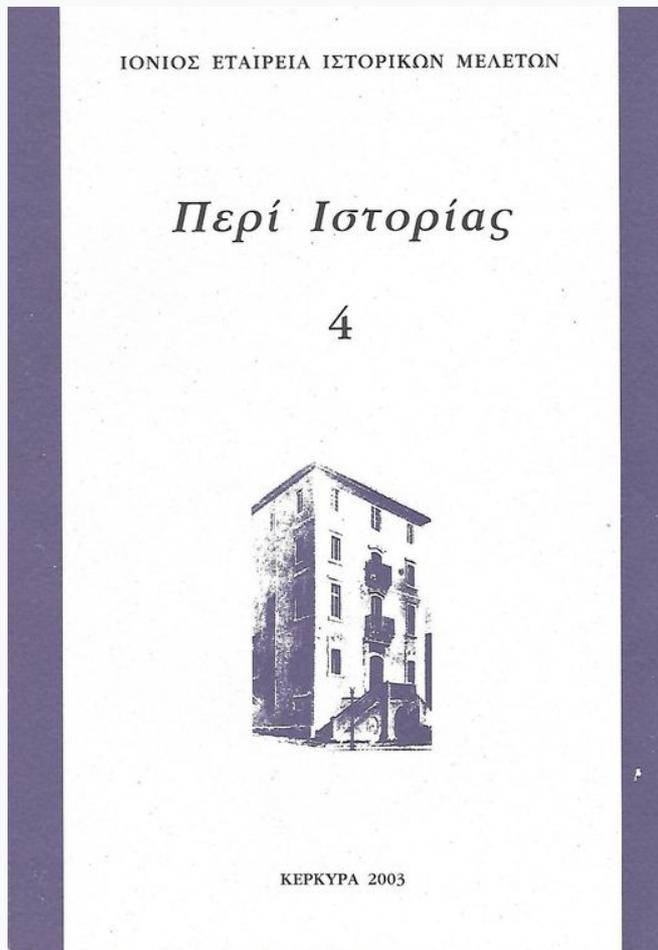

Peri Istorias

Vol 4 (2003)

Στα χνάρια ενός «υποψήφιου Βησσαρίωνα» ή θρησκευτικές και πολιτικές ζυμώσεις στη Ρώμη και στη Βενετία στα χρόνια του Μελέτιου Τυπάλδου

Στάθης Μπίρταχας

doi: [10.12681/p.i.24818](https://doi.org/10.12681/p.i.24818)

To cite this article:

Μπίρταχας Σ. (2020). Στα χνάρια ενός «υποψήφιου Βησσαρίωνα» ή θρησκευτικές και πολιτικές ζυμώσεις στη Ρώμη και στη Βενετία στα χρόνια του Μελέτιου Τυπάλδου. *Peri Istorias*, 4, 167–182. <https://doi.org/10.12681/p.i.24818>

ΣΤΑ ΧΝΑΡΙΑ ΕΝΟΣ «ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ»
Ἡ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΖΥΜΩΣΕΙΣ
ΣΤΗ ΡΩΜΗ ΚΑΙ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΤΥΠΑΛΔΟΥ*

Στάθης Μπίρταχας

Το Μάρτη του 1685 οι Έλληνες της Βενετίας αναδείκνυαν θρησκευτικό τους ηγέτη ένα οικείο και ιδιαίτερα προσφιλές σ' αυτούς πρόσωπο, τον Κεφαλονίτη Μελέτιο Τυπάλδο. Τον γνώριζαν καλά από τα εφηβικά του κιόλας χρόνια, όταν έφτανε στη Βενετία (1665) για να σπουδάσει ως υπότροφος στο νεοσύστατο σεμινάριο του Φλαγγίνη. Και φαίνεται να είχαν πιστέψει πραγματικά σ' αυτόν και στις ικανότητές του, αφού του εμπιστεύτηκαν διαδοχικά τη θέση του καθηγητή και διευθυντή στο Φλαγγινιανό, του δασκάλου στην ελληνική σχολή και του ιεροκήρυκα στο ναό του Αγίου Γεωργίου, πριν τον εκλέξουν επίσκοπό τους. Κι εντελώς συμπτωματικά ο Τυπάλδος ήταν ο πρώτος μητροπολίτης Φιλαδελφείας που χειροτονήθηκε στη βενετική μητρόπολη μέσα σε κλίμα πανηγυρικό, με την παρουσία πολλών μελών της βενετικής αριστοκρατίας που αρεσκόταν να παρευρίσκεται σε τέτοιου είδους «βυζαντινά θεάματα»¹.

* Οι σκέψεις που διατυπώνονται εδώ αποτελούν πρόωρο καρπό των ερευνών μου στα αρχεία της Βενετίας και του Βατικανού, σχετικά με την πολυσυζητημένη υπόθεση της προσχώρησης του μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελετίου Τυπάλδου στη ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Συνεπώς, η παρούσα εργασία δεν έχει οριστικό χαρακτήρα. Πρόθεσή μου είναι να παρουσιάσω τα τελικά πορίσματα σε προσεχή μελέτη.

1. Μια αναλυτική περιγραφή της λαμπρής τελετής αναγόρευσης του Τυπάλδου βλ. σε Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας, Παλαιό Αρχείο, *Raccolta di G. Veludos (Memorie manoscritte riguardanti la chiesa greca di San Giorgio)*, b. 1, fasc. 4, φφ. 21v-22r (*memorie di monsignor Melettio Tipaldo*). Πρβλ. Stathis Birtachas, Un "secondo" vesco-

Τις ημέρες εκείνες της άνοιξης του 1686 τίποτε δεν προμήνυε την καταιγίδα που πρόκειται να ξεσπάσει στις σχέσεις του ιεράρχη με το ποίμνιό του. Κι όμως η ήρεμη ατμόσφαιρα στους κόλπους της ελληνικής παροικίας δεν έμελλε να κρατήσει για πολύ. Η ξαφνική μεταστροφή του Τυπάλδου, ο οποίος κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας του 17ου αιώνα επιχείρησε σταδιακά να επιβάλλει στο ναό του Αγίου Γεωργίου τα δόγματα της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και να την υποτάξει στη δικαιοδοσία του ρωμαίου ποντίφικα, χωρίς όμως να απαρνείται ανοιχτά την ιδιότητα του ορθόδοξου αρχιερέα και την εξάρτησή του από το οικουμενικό πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, φαίνεται να μην μπορούσε να ερμηνευθεί από την πλειονότητα των μελών της παροικίας. Οι επικρίσεις που δεχόταν συνεχώς από τους «σχισματικούς» συμπατριώτες του και οι κατηγορίες σε βάρος του, που έφταναν ως το οικουμενικό πατριαρχείο, δεν φαίνεται να πτούσαν τον Τυπάλδο, ο οποίος προωθούσε συστηματικά το πρόγραμμα εκλατινισμού της μητρόπόλης του. Και σε μια δεύτερη φάση, αφού είχε ήδη καλλιεργήσει σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις του με σημαντικά πρόσωπα στη βενετική κυβέρνηση και στον δυτικό εκκλησιαστικό χώρο και αισθανόταν πλέον ισχυρός, προχώρησε ακόμη περισσότερο και προσπάθησε να οικειοποιηθεί αρμοδιότητες που ανήκαν από αιώνες αποκλειστικά στους ιθύνοντες της παροικίας. Έτσι στις αρχές του 18ου αιώνα διεκδίκησε το προνόμιο να επιλέγει ο ίδιος τους εφημέριους του Αγίου Γεωργίου, ενώ παράλληλα επιθυμούσε να επαναφέρει σε ισχύ παλαιά διατάγματα του βενετικού Συμβουλίου των Δέκα (1534 και 1542), σύμφωνα με τα οποία οι εν λόγω εφημέριοι όφειλαν να υποβάλουν καθολική ομολογία πίστης στον αποστολικό νούντιο ή στον λατίνο πατριάρχη Βενετίας πριν αναλάβουν τα καθήκοντά τους. Την ίδια ώρα καθπούχαζε τον οικουμενικό πατριάρχη για τις αγαθές προθέσεις και τα ορθόδοξα φρονήματά του και τον παρακαλούσε να κλείσει τα αφτιά του στις φωνές των συκοφαντών του.

Ως εκ τούτου, τα δύο μέρη (Τυπάλδος-παροικία) δεν άργησαν να βρεθούν αντιμέτωπα ενώπιον των βενετικών δικαστηρίων. Μετά από ένα μαραθώνιο μπνύσεων, ακροάσεων, γνωμοδοτήσεων των αρμόδιων βενετικών υπηρεσιών, αλλά και παρασκηνιακών ενεργειών, στις 18 Ιανουα-

ρίου 1709 το Συμβούλιο των Δέκα δικαίωσε τελικά τον Τυπάλδο και επανέφερε σε ισχύ τα παλαιά διατάγματα, την ύπαρξη των οποίων ακόμη και οι ίδιες οι βενετικές αρχές φαίνεται να είχαν ξεχάσει τα τελευταία εκατόν πενήντα χρόνια². Η απόφαση του Συμβουλίου έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τον πάπα, ο οποίος έσπευσε να συγχαρεί τη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου για την αλλαγή πλεύσης στη θρησκευτική πολιτική της απέναντι στους παραστρατημένους Έλληνες της Βενετίας, οι οποίοι, ενώ είχαν χτίσει το ναό του Αγίου Γεωργίου με την άδειά του, είχαν δεχτεί την απευθείας εξάρτηση από αυτόν και είχαν απορρίψει την αξίωση του Ιερεμιά Β' Τρανού να μετατρέψει τον Άγιο Γεώργιο σε σταυροπήγιο, εδώ και έναν αιώνα -και με την ανοχή της Γαλννοτάτης- εξέλεγαν «σχισματικούς» αρχιεπισκόπους και αρνούσαν με αυτόν τον «ανεπίτρεπτο» τρόπο τη νόμιμη πνευματική δικαιοδοσία του ρωμαίου ποντίφικα.

Απογοητευμένη η παροικία, σε μια ύστατη απόπειρά της να μεταστρέψει το εις βάρος της κλίμα, απεύθυνε έκκληση προς τον ομόδοξο τσάρο της Ρωσίας, που εκείνη την εποχή φάνταζε στα μάτια των Ελλήνων ως ο μοναδικός προστάτης τους. Η μεσολάβηση του Μεγάλου Πέτρου (7 Δεκεμβρίου 1710), ο οποίος εκτός των άλλων είχε και πολιτικές βλέψεις στην περιοχή της Δαλματίας -οι ορθόδοξες Εκκλησίες της οποίας ανήκαν στην πνευματική δικαιοδοσία του μητροπολίτη Φιλαδελφείας-, δεν έφερε το επιθυμητό αποτέλεσμα³. Τα καθέκαστα έφτασαν και στα αφτιά του συντηρητικού οικουμενικού πατριάρχη Κυρίλλου Δ', ο οποίος με συνοδική απόφαση το 1712 καθαίρεσε τον Μελέτιο. Και παρά την καθαίρεσή του, ο Τυπάλδος παρέμεινε στη θέση του ως τον θάνατό του (1713)⁴.

2. Archivio di Stato di Venezia (στο εξής= A.S.V.), *Consiglio dei Dieci, Parti comuni*, reg. 158, φφ. 223v-224r (olim 163v-164r), απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 1709 (1708 m.v.), 239r (olim 179r), απόφαση των Επικεφαλής του Συμβουλίου της 25ης Φεβρουαρίου του ίδιου έτους και filza 870, φύλλα χωρίς αριθμηση, όπου έγγραφα συνημμένα στις παραπάνω αποφάσεις.

3. A.S.V., *Collegio, Lettere principi*, filza 13, fasc. 57, η επιστολή του τσάρου στα λατινικά και fasc. 59, στα ρωσικά. Στο ίδιο, *Senato secreta, Deliberazioni Corti*, reg. 88, φφ. 118v-119r (olim 57v-58r), απάντηση της βενετικής Γερουσίας στον Μ. Πέτρο, 10 Ιουνίου 1711.

4. Για τα γεγονότα αυτά βλ. τα εξής άρθρα, όπου συγκεντρώνεται όλη η προϋπάρχουσα βιβλιογραφία: Μανούσος Ι. Μανούσoακας, Επισκόπηση της ιστορίας της ελληνικής ορθόδοξης Αδελφότητας της Βενετίας (1498-1953), *Τα Ιστορικά* 11 (1989), 258, σμ. 80. Στάθης Δ. Μπίρταχας, Ο Έλληνας κληρικός στη Βενετία. Από τον παπα-Μιχάλη και τον Άγιο Βλάση στη μητρόπολη Ιταλίας, *Δημοσία Ιλαρία*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Βενετία 1999, 88-89 και σμ. 10. Ο ίδιος, Un "secondo"

Ὡς αυτό το σημείο τα γεγονότα μας είναι λίγο-πολύ γνωστά. Η προϋπάρχουσα βιβλιογραφία μάς προσφέρει μια σαφή εικόνα των όσων δραματίστηκαν τα χρόνια αυτά, όχι όμως και πλήρη, μια και είναι βασισμένη σε πηγές μονομερείς. Εκείνο που έλειπε και λείπει μέχρι σήμερα είναι η συστηματική μελέτη των βενετικών και ρωμαϊκών πηγών, που θα μας επιτρέψει να σχηματίσουμε μια ολοκληρωμένη άποψη για την αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του Τυπάλδου και για τις επαφές του με την Αγία Έδρα και τους κυβερνητικούς κύκλους της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου. Διότι, ας μη λησμονούμε, ορισμένες από τις κρίσεις που έχουν διατυπωθεί στο παρελθόν για τον Μελέτιο δεν βασίζονται σε αντικειμενικά ιστορικά κριτήρια· απλά ακολουθούν κατά βάση τα όσα γράφτηκαν τον 19ο αιώνα από τον Ιωάννη Βελούδο και αργότερα από τον Εμμανουήλ Γεδεών υπό το κλίμα του εθνοκεντρισμού της εποχής τους⁵. Ιδιαίτερα οι ύβρεις και οι κατηγορίες που εκτοξεύτηκαν κατά καιρούς για τον χαρακτήρα και την προσωπική ζωή του μητροπολίτη δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Το γεγονός επισήμανε από πολύ νωρίς ο εκδότης των έργων του Βελούδου Χρήστος Τριανταφύλλου, ο οποίος στη δεύτερη έκδοση της μελέτης *Χρυσόβουλλα και γράμματα* ένωσε την ανάγκη να αποστασιοποιηθεί από τις απόψεις του συγγραφέα για τον Μελέτιο⁶.

Η παρούσα, λοιπόν, εργασία στοχεύει στην αναίρεση των παραπάνω

vescovo a Venezia, ό.π., 112-115 Πρβλ. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας και το οικουμενικό πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως (15ος-18ος αι.). Δοκίμιο ερμηνείας θεσμών και γεγονότων, *Δωδώνη* 26 (1997-1998), 241 κ.ε.

5. Ιωάννης Βελούδος, *Ελλήνων ορθοδόξων αποικία εν Βενετία. Ιστορικών υπόμνημα*, Βενετία 1893², 80-89. Εμμανουήλ Ι. Γεδεών, Τυπάλδου-Στάη συμμορία (1686-1712), *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 33 (1913), 266-268, 289-292, 305-308, 317.

6. Ιωάννης Βελούδος, *Χρυσόβουλλα και γράμματα των οικουμενικών πατριαρχών ανήκοντα εις τους Φιλαδέλφειας μητροπολίτας υπερτίμους και εξάρχους πατριαρχικούς και προέδρους πνευματικούς της Ενετίποι των Ορθοδόξων Κοινότητος*, Βενετία 1893², 120. Ας έχουμε επίσης υπ' όψιν ότι ο συσχετισμός της καταδίκης ενός προσώπου από την ανατολική Εκκλησία για τις δογματικές, φιλοσοφικές, επιστημονικές κ.ά. απόψεις του με την παράλληλη ανηθικότητά του αποτελεί συνήθη τακτική των συντηρητικών ορθόδοξων κύκλων κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα. Βλ. λ.χ. την περίπτωση του Μεθοδίου Ανθρακίτη: ...αλλά και της επικουρείου αιρέσεως δήλός εστί αντεχόμενος [...] ηδονή τ' αγαθόν τιθέμενος [...] οία τις εμπαστής και φιλόσαρκος και αγενές των ηδονών ανδράποδον [...] και τους ομιλούντας αυτώ [...] το άνετον και φιλήδονον αυτοίς υποτιθέμενος... (Δ. Κ. Παπαιωάννου, *Η πολιτική των επισκόπων στην Τουρκοκρατία. Ιστορικοκανονική προσέγγιση*, Αθήνα 1991, 11 και σημ. 8).

εσφαλμένων διατυπώσεων, αλλά κυρίως στην εμβριθέστερη εξέταση και ερμηνεία των ενεργειών και των σχέσεων του ιεράρχη με το βενετικό κράτος και τη ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, κάνοντας χρήση των νέων δεδομένων που προσφέρουν οι ανεκμετάλλευτες μέχρι σήμερα αρχαιακές πηγές.

Είναι βέβαιο ότι η ρωμαϊκή κούρια δεν γνώριζε τα καθολικά φρονήματα του Τυπάλδου και δεν είχε επαφές μαζί του πριν από το 1685. Τουναντίον μάλιστα, αμέσως μετά την εκλογή του σε μητροπολίτη Φιλαδελφείας η Αγία Έδρα φρόντισε να διαμαρτυρηθεί με τον συνήθη τρόπο στη Γαλπνότατη Δημοκρατία για την εκλογή ενός ακόμη «σχισματικού» αρχιεπισκόπου στην καρδιά της επικράτειά της⁷. Εκείνη την εποχή ούτε ο ίδιος ο πάπας μπορούσε να διανοηθεί ότι ο «σχισματικός» Τυπάλδος θα εξυπηρετούσε με τον καλύτερο τρόπο τα συμφέροντα της ρωμαϊκής Εκκλησίας. Διότι ο Μελέτιος τον αιφνιδίασε, πράγματι, όταν του ζήτησε να στείλει κρυφά στη Βενετία δυο λατίνους επισκόπους για να τον χειροτονήσουν. Αμέσως ενεπλάκη στην υπόθεση η καθολική Προπαγάνδα (*Congregatio "de Propaganda Fide"*), η οποία στις 4 Μαρτίου 1686 -ένα περίπου χρόνο μετά την εκλογή του ιεράρχη- αποφάσισε να στείλει για τον σκοπό αυτό δύο επισκόπους στη Βενετία⁸. Τους πρόλαβαν όμως δύο ορθόδοξοι επίσκοποι, σταλμένοι από το οικουμενικό πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, που έφτασαν τον ίδιο μήνα στη βενετική μητρόπολη και τέλεσαν εκείνοι τη χειροτονία του Μελετίου σύμφωνα με τους κανόνες και τις συνήθειες της ανατολικής Εκκλησίας. Από τότε και στο εξής ο Τυπάλδος λογιζόταν από την Αγία Έδρα ως «σχισματικός» και στα κατάστιχα της παπικής *Segreteria di Stato* αναφερόταν ως «pseudo-vescovo»⁹.

Το σκηνικό διαφοροποιήθηκε από τον Ιούνιο του 1690, όταν δηλαδή ο Τυπάλδος σε μια συνάντηση που είχε με τον αποστολικό νούντιο στη Βενετία του εκμυστηρεύτηκε ότι δέχτηκε να χειροτονηθεί από «σχισματικούς» επισκόπους, επειδή δεν έλαβε απάντηση στο αίτημα που είχε υπο-

7. Γεώργιος Σ. Πλουμίδης, Αι βούλλαι των Παπών περί των Ελλήνων ορθοδόξων της Βενετίας (1445-1782), *Θησαυρίσματα* 7 (1970), 250-253.

8. Archivio Storico della Congregazione "de Propaganda Fide" (στο εξής= A.P.F.), *Congregazioni Particolari (CP)*, vol. 31, φφ. 216r-216v· το ίδιο, *Acta*, vol. 56, φφ. 52v-53r· το ίδιο, *Miscellanea Diverse*, vol. 35, φ. 80v.

9. A.P.F., *Miscellanea Diverse*, vol. 35, φ. 80v. Antonio Menniti Ippolito, *Politica e carriere ecclesiastiche nel secolo XVII. I vescovi veneti fra Roma e Venezia*, Bologna 1993, 246 και σημ. 198.

βάλει στη Ρώμη. Επίσης, τον διαβεβαίωνε ότι για τον ίδιο δεν είχε αλλάξει τίποτε και ότι «διατηρούσε εκείνες τις καθολικές πεποιθήσεις, με τις οποίες είχε διαπαιδαγωγηθεί από την παιδική του ηλικία»¹⁰. Και για να αποδείξει τις καλές του προθέσεις, στις 28 Ιουλίου του ίδιου χρόνου υπέγραφε μπροστά στο νούντσιο και στον ιεροεξεταστή της Βενετίας την καθολική ομολογία πίστης του πάπα Ουρβανού Η΄ για τους ανατολικούς¹¹. Επιθυμούσε όμως να κρατηθεί μυστικό το γεγονός για να μην ξεογκωθούν οι «σχισματικοί» συμπατριώτες του «και συνακόλουθα τον εμποδίσουν να τους επαναφέρει με ήπιο τρόπο στην ορθή πίστη»¹². Από κει και πέρα ξεκίνησε, όπως είδαμε και παραπάνω, η συστηματική προσπάθεια εκλατινισμού της ελληνικής Εκκλησίας Βενετίας, που βρήκε πρόσφορο έδαφος κυρίως στον κύκλο των διανοουμένων της παροικίας (λόγιοι παπάδες, δάσκαλοι και μαθητές στο σεμινάριο του Φλαγγίνη κλπ.). Αξίζει να σημειωθεί ότι από τότε και στο εξής η επικοινωνία του Τυπάλδου με το νούντσιο, καθώς και με άλλα στελέχη της καθολικής Εκκλησίας στη Βενετία, τους καρδινάλιους της ρωμαϊκής κούριας, την Προπαγάνδα ή και τον ίδιο τον πάπα απέκτησε συστηματικό χαρακτήρα. Εκείνο που έλειπε ακόμη ήταν η αναγκαία οικονομική υποστήριξη του Τυπάλδου και της ομάδας του από την Αγία Έδρα, μια και η αντίπαλη μερίδα, που διατηρούσε τον έλεγχο και τη διακυβέρνηση της παροικίας, εφαρμόζε τη μέθοδο της περικοπής των συνηθισμένων προσφορών προς τους τυπαλδικούς κληρικούς, οι οποίοι αντιμετώπιζαν πλέον οξύ οικονομικό πρόβλημα. Επίσης, ο Μελέτιος εξασφάλισε την αμέριστη υποστήριξη του νούντσιου, γεγονός που διαφαίνεται μέσα από την αλληλογραφία του τελευταίου με την παπική *Segreteria di Stato*, στην οποία κοινοποιούσε τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο ιεράρχης και οι υποστηρικτές του μέσα στο εχθρικό περιβάλλον της ελληνικής παροικίας και ζητούσε από τους ανώτερους του υλική και ηθική ενίσχυση για λογαριασμό τους¹³.

10. A.P.F., *Miscellanea Diverse*, vol. 35, φ. 80v.

11. A.P.F., *Acta*, vol. 62, φφ. 120r-120v· το ίδιο, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG)*, vol. 512, φ. 198r.

12. A.P.F., *Miscellanea Diverse*, vol. 35, φ. 81r. Με βάση μια απόφαση που είχε εκδώσει στις 14 Μαρτίου 1617 η γενική συνέλευση της παροικίας, η τελευταία μπορούσε να απολύσει το μητροπολίτη της στην περίπτωση που αυτός δεν την ικανοποιούσε. Βλ. Μανούσος Ι. Μανούσακας, Συλλογή ανεκδότων εγγράφων (1578-1685) αναφερομένων εις τους εν Βενετία μητροπολίτας Φιλαδελφείας, *Θησαυρίσματα* 6 (1969), 32-34.

13. A.P.F., *Scritture riferite nei Congressi (SC)*, *Greci*, vol. 1, φ. 393r, 17 Νοεμβρίου 1691.

Ωστόσο, στους καθολικούς κύκλους της βενετικής μητρόπολης επικρατούσε κλίμα αισιοδοξίας για την πορεία των θρησκευτικών ζυμώσεων που πραγματοποιούνταν εκεί, αν κρίνουμε από επιστολή του ορατοριανού μοναχού Giambattista Bedetti -πνευματικού πατέρα του Τυπάλδου και συνδαικτικού κρίκου ανάμεσα στον Έλληνα ιεράρχη και στη ρωμαϊκή κούρια- προς τον πάπα (15 Οκτωβρίου 1692), με την οποία τον ενημέρωνε σχετικά με το «σημαντικότερο ζήτημα της επανένωσης των Ιερών Δογμάτων, του Ελληνικού και του Λατινικού». Έγραφε λοιπόν ο Bedetti ότι ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας μαζί με το νούντσιο και τον πατριάρχη της Βενετίας, «η εξοχότερη Τριανδρία σ' αυτή την Επικράτεια», εργάζονταν ακατάπαυστα για τον ιερό σκοπό της ένωσης των Εκκλησιών. Παράλληλα όμως πρότεινε λύσεις, έτσι ώστε να τελεσφορήσει η ευτυχής αυτή συγκυρία: συγκεκριμένα, επειδή σύμφωνα με τα λεγόμενά του «το Αποστολικό Κολέγιο δυστυχώς αγνοούσε τα ζητήματα των Ελλήνων», έκρινε αναγκαία τη σύσταση μιας ειδικής επιτροπής τεσσάρων ή έξι καρδινάλιων, που θα μεριμνούσε αποκλειστικά και μόνο για το ζήτημα της ένωσης της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας με τους ελληνορθόδοξους, καθώς και την επιλογή ενός έμπιστου και άξιου προσώπου από τις τάξεις των Ελλήνων, όπως ήταν λ.χ. ο Νικόλαος Κομνηνός Παπαδόπουλος ή ο Νικόλαος Καλλιάνης -καθηγητές και οι δυο τους στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβας-, που να μετέχει στις συνεδριάσεις της εν λόγω επιτροπής ως βοηθός και σύμβουλος της¹⁴. Φαίνεται μάλιστα ότι τα όσα υποστήριζε ο Bedetti δεν ήταν απλά ευσεβείς πόθοι, αφού από τον Μάιο του 1693 είχαν αρχίσει να διαφαίνονται στον ορίζοντα νέες προοπτικές για την εξάπλωση του φαινομένου της ένωσης και στις υπόλοιπες ορθόδοξες Εκκλησίες της βενετικής επικράτειας. Ο δόγης Francesco Morosini επρόκειτο να αναχωρήσει για τον Μοριά και είχε εκφράσει την επιθυμία να πάρει μαζί του τον Τυπάλδο, έτσι ώστε ο τελευταίος να αναλάβει τη διακυβέρνηση των ορθόδοξων Εκκλησιών τόσο στην Πελοπόννησο όσο και στα υπόλοιπα μέρη που είχε κατακτήσει προσφάτως η Γαλντοτάτη και με αυτό τον τρόπο να αποκοπεί κάθε δεσμός των ελληνορθόδοξων Βενετών

14. A.P.E., SC, *Greci*, vol. 1, φφ. 399r-400r. Γενικότερα για τον ρόλο και τις επαφές του Bedetti βλ. Giorgio Fedalto, *Appunti inediti sulla comunità dei Greci Veneziani nella corrispondenza dell'oratoriano padre Giambattista Bedetti (1623-1697)*, *Μνημόσυνο Σοφίας Αντωνιάδης*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Βενετία 1974, 329-335.

υπηκόων με το οικουμενικό πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και τους εξαρτημένους από αυτό επισκόπους, που εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα της Υψηλής Πύλης. Επίσης, ο Morosini δεσμευόταν προσωπικά για τη διατήρηση του ενωτικού καθεστώτος και της εξουσίας του Μελετίου στην ελληνική Εκκλησία της Βενετίας, ενώ απέκλειε κάθε περίπτωση εκλογής νέου ιεράρχη από την παροικία. Ο Τυπάλδος, ενθουσιασμένος από την απροσδόκητη ευκαιρία που του παρουσιαζόταν, ζήτησε από τον πάπα να ευλογήσει την αποστολή του και να του δώσει την άδεια να ασκήσει την αρχιερατική του εξουσία στην Ανατολή. Και μολονότι η Ρώμη ανταποκρίθηκε άμεσα στα αιτήματα του Μελετίου, το όλο σχέδιο δεν επρόκειτο να στεφθεί με επιτυχία. Η Γερουσία, επειδή έκρινε ότι η αιφνίδια εμφάνιση του ενωτικού μητροπολίτη θα μπορούσε να ζημιώσει ανεπανόρθωτα τα συμφέροντα της Βενετίας, θα προκαλούσε δηλαδή σύγχυση και ταραχές στις τάξεις των ελληνορθόδοξων υπηκόων της και κατά συνέπεια θα εμπόδιζε την αίσια έκβαση του πολέμου της ενάντια στους Οθωμανούς, αρνήθηκε να ενδώσει στην επιθυμία του δόγη και προέκρινε τελικά τη λύση της εγκατάστασης λατινικής ιεραρχίας στα νεοκατακτηθέντα μέρη κατά το πρότυπο των υπόλοιπων βενετικών κτήσεων στην Ανατολή¹⁵. Έτσι το όραμα του Τυπάλδου να συστήσει και να διοικήσει, με την υποστήριξη της Βενετίας και της Ρώμης, μια νέα Εκκλησία, ανεξάρτητη από τη δικαιοδοσία του οικουμενικού πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης, όχι όμως και από εκείνη του πάπα, που να περιλαμβάνει όλες τις ως τότε ορθόδοξες Εκκλησίες εντός των ορίων της διευρυμένης πλέον βενετικής επικράτειας (Βενετία, Ιόνια νησιά, Πελοπόννησος, Αλβανία, Δαλματία), ναυαγούσε οριστικά. Αφενός ο φόβος της Γαλντοσύτης ότι η λύση Τυπάλδου θα μπορούσε να προκαλέσει τη δυσσάρεσκεια των ελληνορθόδοξων υπηκόων της και ενδεχομένως και τη συνεργασία τους με τους Οθωμανούς, και αφετέρου η κοντόφθαλμη πολιτική της Αγίας Έδρας, που συμβιβάστηκε με την εγκατάσταση μιας αυθεντικής λατινικής ιεραρχίας στον Μοριά -την οποία φυσικά προτιμούσε από τη δημιουργία μιας αμφίβολης ουνιτικής Εκκλησίας με πνευματικό γνήτη τον μητροπολίτη Φιλαδελφείας-, εμπόδισαν την πραγμάτωση των

15. A.P.F., *Acta*, vol. 62, φφ. 120r-122v. Στο ίδιο, SOCG, vol. 512, φφ. 198r-202v, 205r, 206r, 208r-209v, 211r. Στο ίδιο, SC, *Greci*, vol. 1, φφ. 422r-422v, 423r, 428r, 431r. Στο ίδιο, SC, *Archipelago, Balcani, Candia, Grecia*, vol. 6, φφ. 272r-272v· το ίδιο, CP, φφ. 14r-15r, 33r-37v.

μεγαλόπνοων σχεδίων του Μελετίου. Του Μελετίου, που έπειτα από αυτή την απογοήτευση ήταν αναγκασμένος να περιοριστεί στο μίξερο περιβάλλον της ελληνικής παροικίας και να συνεχίσει τη μικροπολιτική και τις έριδες με τους αντιπάλους του, που έψαχναν την κατάλληλη ευκαιρία για να τον ανατρέψουν. Και σα να μην έφταναν όλα αυτά, οι βενετικές υπηρεσίες καλούσαν τον Bedetti να διακόψει αμέσως οποιαδήποτε δραστηριότητα σχετική με την ένωση ανατολικής και δυτικής Εκκλησίας. Μάλιστα η ανυπακοή του ορατοριανού μοναχού προκάλεσε τη φυλάκισή του, καθώς και την προσωρινή απαγόρευση όλων των ιεραποστολών τόσο στον Μοριά όσο και στις υπόλοιπες κτήσεις¹⁶. Φαίνεται πως η Γαλντοτάτη είχε θορυβηθεί για τα καλά από τα αρνητικά μηνύματα που ελάμβανε εδώ και καιρό από την ελληνική παροικία της Βενετίας και φοβόταν μια ενδεχόμενη εξάπλωση των ταραχών στον Μοριά, αλλά και σε ολόκληρο τη βενετική Ανατολή, όπου οι ορθόδοξοι αποτελούσαν το κυρίαρχο πληθυσμιακό στοιχείο.

Οι κακοτυχίες δεν είχαν τελειωμό για τον Τυπάλδο: ο καθολικός Νικόλαος Κομνηνός Παπαδόπουλος, που παρακολουθούσε από κοντά τις εξελίξεις και διατηρούσε φιλικές σχέσεις με πολλούς ορθόδοξους συμπατριώτες του τόσο στη Βενετία όσο και στην Πάντοβα, απέδιδε τη διαίρεση των Ελλήνων της Βενετίας σε δυο αντίπαλα στρατόπεδα στη λανθασμένη πολιτική του μητροπολίτη. Γι' αυτό, όχι μόνο υπονόμει την ενωτική προσπάθειά του, αλλά παράλληλα επιχειρήσει να δημιουργήσει δυσμενές γι' αυτόν κλίμα τόσο στη Ρώμη όσο και στην Κωνσταντινούπολη¹⁷. Ωστόσο, η χαριστική βολή για τον Μελέτιο ήλθε από έναν άνθρωπο του στενού του περιβάλλοντος, τον Ηλία Μηνιάτη. Ο Μηνιάτης, για την ορθοδοξία του οποίου έχουν διατυπωθεί βάσιμες ενστάσεις (μάλιστα τα ονόματα του Ηλία και του πατέρα του Φραγκίσκου αναφέρονται σε αυτόγραφο κατάλογο του Μελετίου όσων υπέγραψαν καθολική ομολογία πίστης), αν και γραμματέας και ευνοούμενος του Τυπάλδου, όταν μετέβη στην Κωνσταντινούπολη κατηγορήσει τον πρώην προϊστάμενο και ευεργέτη του στο πατριαρχείο ως λατινόφρονα. Με αυτό τον τρόπο απεκ-

16. A.P.F., *SC, Greci*, vol. 1, φφ.446r-447r, 20 Ιουνίου 1694.

17. Βασιλική Μπόμπου-Σταμάτη, *Ανέκδοτα κείμενα του Μελετίου Τυπάλδου: Η Lettera και η Informazione. Η Apologia του Abate Fardella, Ιστορικής έρευνας αποτελέσματα. Μαρτυρίες για τη νεοελληνική παιδεία και ιστορικά μελετήματα*, Αθήνα 2002, 184, 186, 228-235.

δύθηκε από τη μια την κατηγορία του ενωτικού κληρικού κι από την άλλη άνοιξε το δρόμο για την αναρρίχσή του στα ανώτερα αξιώματα της ορθόδοξης ιεραρχίας¹⁸.

Εντούτοις, ο Τυπάλδος δεν βρέθηκε μόνος αντιμέτωπος με όλους τους Έλληνες της Βενετίας. Εκτός από έναν κύκλο λόγιων ιερέων και μαθητών του σεμιναρίου που είχε συγκεντρώσει τριγύρω του, υποστηριζόταν και από μια μικρή μερίδα λαϊκών, ενώ στα χρόνια του ιδρύθηκε και η ελληνοκαθολική αδελφότητα του Αγίου Σπυρίδωνα με έδρα το ναό του Sant'Antonin¹⁹. Εξάλλου ο Μελέτιος, παράλληλα με τη φροντίδα της μητρόπολής του, ήταν υπεύθυνος για τα ζητήματα παιδείας της ελληνικής παροικίας και ασκούσε άμεση εποπτεία στο Φλαγγινιανό, που στα χρόνια του γνώρισε περίοδο ακμής. Δημιούργησε ένα κύκλο αξιόλογων μαθητών που συνέδεσαν το όνομά τους με τη φοίτηση, τη διδασκαλία και τη διεύθυνση στο Φλαγγινιανό, καθώς και με το κήρυγμα στον Άγιο Γεώργιο ως το 1750 περίπου, ενώ μερικοί από αυτούς σταδιοδρόμησαν αργότερα στον τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο. Η συλλογή ποιημάτων «Άθηνα Ευλαβείας», αφιερωμένη στον Τυπάλδο, η τετράτομη «Εγκυκλοπαίδεια Φιλολογική» του Ιωάννη Πατούσα και η καλλιέργεια της ελληνικής δημοτικής γλώσσας από τον παραπάνω κύκλο λόγιων κληρικών αποτελούν μερικά δείγματα της αξιόλογης εκπαιδευτικής δραστηριότητας της ομάδας του Τυπάλδου²⁰.

Η υπόθεση Τυπάλδου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον: δίνει την ευκαιρία στον σύγχρονο μελετητή όχι μόνο να περιπλανηθεί στο θρησκευτικό και πολιτικό σκηνικό της Βενετίας στα τέλη του 17ου και στις αρχές του 18ου αιώνα, αλλά και να κάνει μια απόπειρα να αντικρίσει τον κόσμο μέσα από τα μάτια του Κεφαλονίτη ιεράρχη, να ανακαλύψει τις ελπίδες και τα οράματά του, να αφουγκραστεί τους φόβους και τις ανησυ-

18. Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, Εισαγωγικά στη μελέτη της συλλογής “Άθηνα ευλαβείας”, *Μνημόσυνο Σοφίας Αντωνιάδου*, ό.π., 344-349. Βασιλική Μπόμπου Σταμάτη, Αναφορά Ελλήνων της Βενετίας στον οικουμενικό πατριάρχη Καλλίνικο Β΄ για το Μελέτιο Τυπάλδο (1700), *Θησαυρίσματα* 15 (1978), 100-101.

19. Giorgio Plumidis, La confraternita greco-cattolica di Santo Spiridione a Venezia (1708), *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata* n.s. 26 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1972), 51-70.

20. Σ. Μπίρταχας, Ο Έλληνας κληρικός στη Βενετία, ό.π., 89-90. Ο ίδιος, Un “secondo” vescovo a Venezia, ό.π., 116-117 και σημ. 28.

χίες του, με λίγα λόγια να εισχωρήσει στον «κόσμο» του και να προσπαθήσει να ερμηνεύσει τη στάση του, που από την πλειονότητα των παλαιότερων μελετητών αποδόθηκε στη φιλοδοξία του να γίνει καρδινάλιος ή, στην καλύτερη των περιπτώσεων, να ενώσει και να διοικήσει όλες τις Εκκλησίες του ανατολικού τυπικού που βρίσκονταν στην ιταλική χερσόνησο. Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή και ας επιχειρήσουμε να ακολουθήσουμε βήμα προς βήμα την πορεία του Μελετίου από τη στιγμή κίελας της γέννησής του.

Ο Τυπάλδος γεννήθηκε στα μέσα του 17ου αι. στην Κεφαλονιά, όπου θα πρέπει να επικρατούσε ένας διάλογος ανάμεσα σε ανθρώπους διαφόρων δογμάτων και δοξασιών, που οφειλόταν στη μακροχρόνια συνύπαρξη καθολικών και ορθοδόξων, καθώς και στο γεγονός ότι εκεί συνέρεαν άτομα ποικίλης εθνικής και θρησκευτικής προέλευσης, που ασκούσαν διάφορα επαγγέλματα (έμποροι, εμπορικοί αντιπρόσωποι, πλοιοκτήτες, ναυτικοί, τραπεζίτες, ενεχυροδανειστές, στρατιώτες, κληρικοί κ.ά.), εκμεταλλεζόμενοι τη σημαντική οικονομική της θέση. Εξάλλου, πολλές από τις οικογένειες του τοπικού αρχοντολογίου αριθμούσαν στις τάξεις τους τόσο ορθόδοξα όσο και καθολικά μέλη. Από μια τέτοια οικογένεια προερχόταν και ο Τυπάλδος, ο οποίος από πολύ νωρίς βρέθηκε στη βενετική μητρόπολη να σπουδάζει στο σεμινάριο του Φλαγγίνη, που σε γενικές γραμμές λειτουργούσε κατά το πρότυπο του Ελληνικού Κολλεγίου της Ρώμης, ακολουθούσε το διδακτικό του πρόγραμμα, ενώ ορισμένοι από τους καθηγητές του είχαν εργαστεί προηγουμένως στο παραπάνω Κολλέγιο. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του στο σεμινάριο ο νεαρός Ματθαίος (το κοσμικό όνομα του Τυπάλδου) ξεκίνησε να σπουδάζει στο γειτονικό Πανεπιστήμιο της Πάντοβας, που από τον 16ο αιώνα και στη συνέχεια λειτουργούσε ως χωνευτήρι ιδεών και ως χώρος θρησκευτικών ζυμώσεων. Επομένως, ένας νέος του δεύτερου μισού του 17ου αιώνα με τις καταβολές του Τυπάλδου, που ξενιτεύτηκε, μεγάλωσε και διαμορφώθηκε στον αμφίβολο θρησκευτικά χώρο της Βενετίας –πέρασε κι από την Πάντοβα- είναι δύσκολο να μην ήρθε σε επαφή με τα θρησκευτικά και φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής του και να μην αφομοιώσει στοιχεία της σύγχρονής του δυτικής σκέψης. Έτσι εξηγείται ως ένα βαθμό και η εξομολόγησή του στο νούντιο ότι «διατηρούσε εκείνες τις καθολικές πεποιθήσεις, με τις οποίες είχε διαπαιδαγωγηθεί από την παιδική του ηλικία. Έπειτα δίδαξε και ο ίδιος στο Φλαγγινιανό, κατέστη και διευθυντής του, και λόγω της θέσης του προφανώς θα διατηρούσε επα-

φές με το ενωτικό περιβάλλον του Κολλεγίου της Ρώμης. Και παρά το γεγονός ότι παράλληλα ακολούθησε εκκλησιαστική σταδιοδρομία, ο Τυπάλδος δεν αποτελούσε το κλασικό παράδειγμα του ορθόδοξου ιερέα που κατέφθανε στη Βενετία, ένωθε άβολα μέσα στο αφιλόξενο περιβάλλον της δυτικής μεγαλούπολης, αποκοιπόταν από αυτό και έβρισκε καταφύγιο στη θαλπωρή της μικρής κοινότητας των ομόδοξών του. Απεναντίας, ενσωματώθηκε στην ευρύτερη πολιτιστική, θρησκευτική, αλλά και πολιτική πραγματικότητα της βενετικής μητρόπολης και διεκδίκησε με αξιώσεις μερίδιο στην εκκλησιαστικο-πολιτική σκηνή της Γαλννοτάτης. Στόχευσε στην ανάδειξή του σε μητροπολίτη Φιλαδελφείας, που, ας σημειωθεί, εκείνη την εποχή ήταν ο μοναδικός ανώτατος εκπρόσωπος της ανατολικής Εκκλησίας στη Δύση. Την πρώτη φορά απέτυχε (1679), αλλά την επόμενη κατόρθωσε να εκλεγεί (1685). Από κει και πέρα όλοι οι δρόμοι ήταν πλέον ανοιχτοί για τον Μελέτιο, που από νωρίς διέβλεψε τις δυνατότητες προσέγγισης των δυο Εκκλησιών, η οποία θα μπορούσε να αποβεί καρποφόρα τόσο για τον ίδιο όσο και για τον υπόδουλο ελληνικό κόσμο. Έτσι, αμέσως μετά την εκλογή του γνωστοποίησε τις προθέσεις του στη Ρώμη. Βέβαια χρειάστηκε να περάσουν πέντε χρόνια ακόμη για να ωριμάσει η ιδέα, να διαμορφωθούν οι κατάλληλες συνθήκες και να ξεκινήσει ο διάλογος ανάμεσα στα δύο μέρη. Φυσικά, πρωταρχικό ρόλο στη μετέπειτα πορεία του Τυπάλδου, αλλά και στη διευκόλυνση των επαφών του με τη ρωμαϊκή κούρια, έπαιξε η γνωριμία του με τον Giambattista Bedetti, θερμό υποστηρικτή της ένωσης και της υπέρβασης των δυσκολιών, με την προϋπόθεση όμως ότι και η Ρώμη από την πλευρά της θα εγκατέλειπε την επιθετική πολιτική, που ανόπτα ακολουθούσε απέναντι στους ελληνορθόδοξους από τη σύνοδο του Τρέντο και στη συνέχεια.

Αναμφίβολα οι στενές σχέσεις του Τυπάλδου με στελέχη της ρωμαϊκής Εκκλησίας -ιδιαιτέρως η προσωπική του φιλία με τον αποστολικό νούντιο στη Βενετία Giuseppe Archinto και η σχέση αλληλοεκτίμησης με τον αξιόλογο πάπα Κλήμη ΙΑ΄ - και η υποβολή καθολικής ομολογίας πίστης στην Αγία Έδρα φαντάζουν ενέργειες ασυμβίβαστες με τις αναζητήσεις ενός ορθόδοξου ιεράρχη και με το πνεύμα της ανατολικής Εκκλησίας της εποχής. Για να κατανοήσουμε όμως το πρόβλημα σε όλη του την έκταση θα πρέπει να ερμηνεύσουμε τις πράξεις του Μελετίου πολιτικά, ανεξάρτητα από τη στάση του στο καθαρά εκκλησιαστικό ζήτημα· να ξεφύγουμε από τα στενά όρια της ελληνικής παροικίας της Βενετίας και να

εντάξουμε την υπόθεση μέσα στο πλέγμα των διεθνών εξελίξεων της περιόδου: η κάμψη των Οθωμανών ύστερα από τον μακροχρόνιο πόλεμο της Κρήτης, η κατάκτηση εδαφών του τουρκοκρατούμενου ελληνικού χώρου από τους Βενετούς και η προσέγγιση Ρωσίας-Αγίας Έδρας, που σχεδίαζαν την εκκλησιαστική ένωση με σκοπό να αντιμετωπίσουν από κοινού την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δικαιολογούν ως ένα μεγάλο βαθμό τις επαφές ενός ανατολικού μητροπολίτη με τη δυτική Εκκλησία και τις ελπίδες του ή το όραμά του για την απελευθέρωση της πατρίδας του. Άλλωστε κάτι ανάλογο δεν συνέβη και στην περίπτωση του Κυρίλλου Λούκαρι; Από όλους όσους ασχολήθηκαν με τον Τυπάλδο μόνο ο Δημαράς αντιλήφθηκε κάτι τέτοιο, ο οποίος σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «όπως με τον Λούκαρι έτσι και με τον Μελέτιο, φαίνεται να έχουμε δύο προσπάθειες, καμωμένες με αγαθή πολιτική συνείδηση, αλλά έξω από τα χαράκια της ανατολικής ορθοδοξίας»²¹.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να ξεκαθαρίσω ένα ουσιώδες ζήτημα, που συνήθως προκαλεί τις εντυπώσεις των αναγνωστών και οδηγεί σε λανθασμένες κρίσεις και ερμηνείες. Πρόκειται για το πολύ διαδεδομένο κατά τον 17ο και 18ο αιώνα φαινόμενο της υποβολής καθολικής ομολογίας πίστης στην Αγία Έδρα από μέρους κατώτερων και ανώτερων κληρικών της ανατολικής Εκκλησίας, που δεν σήμαινε απαραίτητα τη συνειδητή και ολοκληρωτική ένωση των κληρικών αυτών με τη Ρώμη. Τις περισσότερες φορές επρόκειτο για κίνηση τακτικής, που απέφερε σ' αυτόν που ομολογούσε οικονομικά ή άλλα οφέλη (παραχώρηση δικαιοδοσιών κλπ.)²². Μάλιστα ο Κομνηνός Παπαδόπουλος τον Ιούνιο του 1696 εφιστούσε την προσοχή στους καρδινάλιους της Προπαγάνδας, επειδή «τα μπενεφίκια ανατίθενται μόνο ως ανταμοιβή της Ομολογίας Πίστης και παραχωρούνται μόνο υπ' αυτόν τον όρο»²³. Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του πατριάρχη Αλεξανδρείας Σαμουήλ Καπασούλη, που το 1713 υπέγραψε την καθολική ομολογία πίστης με σκοπό να εξασφα-

21. Κ. Θ. Δημαράς, Εισαγωγικά στη μελέτη της συλλογής "Άνθη ευλαβείας", ό.π.

22. Βλ. λ.χ. Α.Ρ.Ε., *Miscellanea Varie*, vol. 16, ff. 37r-44v: "Notizie ricavate dalle Scritture nell'Archivio della Sacra Congregazione de Propaganda Fide in ordine al ricevimento degl'inviati de patriarchi et anco d'arcivescovi venuti per se stessi a prestar obbedienza, con far la Professione della Fede e circa al pallio da alcuni richiesto". Η μη συνειδητή μεταστροφή των κληρικών αυτών στον καθολικισμό αποδεικνύεται, άλλωστε, και από τη συχνή επάνοδό τους στην ορθοδοξία.

23. Α.Ρ.Ε., *SC, Greci*, vol. 1, φ. 486r, 21 Ιουνίου 1696.

λίσσει την οικονομική και πολιτική υποστήριξη της Ρώμης, μια και αντιμετώπιζε προβλήματα με το πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης²⁴. Βέβαια ο Τυπάλδος προχώρησε πολύ παραπέρα και παρουσίασε στη ρωμαϊκή κούρια δείγματα πραγματικής αναγνώρισης και αφοσίωσης, αφού τα ανταλλάγματα που περίμενε από αυτή ήταν πολύ μεγαλύτερης αξίας από μια απλή οικονομική βοήθεια, που ούτως ή άλλως θα ελάμβανε²⁵. Τι προσδοκούσε λοιπόν ο Μελέτιος από την Αγία Έδρα; Η απάντηση δεν είναι καθόλου εύκολη, αν και παλαιότεροι μελετητές -όπως είδαμε και παραπάνω- δεν δίστασαν να συμπεράνουν ότι ο μητροπολίτης κινήθηκε από τη φιλοδοξία του να γίνει καρδινάλιος²⁶. Ωστόσο, αν λάβουμε υπ' όψιν τα γεγονότα του 1692 και τη μεγάλη ευκαιρία που παρουσιάστηκε στον Τυπάλδο, και τελικά δεν καρποφόρησε, δηλαδή να αποσπάσει -με την υποστήριξη του ονειροπόλου Morosini και της Ρώμης- από το δέσμιο στην Υψηλή Πύλη πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης ένα σεβαστό αριθμό υποκειμένων σ' αυτό Εκκλησιών, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι επιδίωκε να αποδυναμώσει τον ρόλο του οικουμενικού πατριάρχη και να τον υποκαταστήσει μέσα στα όρια της διευρυμένης βενετικής επικράτειας' κι εφόσον οι πολεμικές επιτυχίες της Γαλλνοτάτης και οι διπλωματικές διεργασίες της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας με τους Ρώσους και τα υπόλοιπα χριστιανικά κράτη το επέτρεπαν, να επεκταθεί και στον υπόλοιπο χώρο της δικαιοδοσίας του πατριαρχείου. Σ' αυτό συναινεί, άλλωστε, και η μαρτυρία του ίδιου του Κομνηνού Παπαδόπουλου, ο οποίος, αφήνοντας κατά μέρος την άποψη για το αναμενόμενο «καρδινάλικι του Φιλαδελφείας», στις 30 Σεπτεμβρίου 1701 δηλώνει απερίφραστα στον Χρύσανθο Νοταρά πως «ο τρισκατάρατος ζουρλαίνεται διά τον θρόνο

24. Giorgio G. Plumidis, *Due prelati greci unionisti: Samuele Kapasoules e Melezio Tirpaldo*, *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata* n.s. 25 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1971), 19-25.

25. Το 1707 ύστερα από εισήγηση και της βενετικής πολιτείας τού παραχωρήθηκε επίσημο επίδομα διακοσιών σκούδων, που προερχόταν από τα εισοδήματα μιας μονής στην Μπρέσια. A.P.F., *Miscellanea Diverse*, vol. 35, φ. 81r.

26. Η υπόθεση αυτή στηρίζεται σε σχετικές πληροφορίες που διαβιβάζει στον μετέπειτα πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρύσανθο Νοταρά ο σύγχρονος με τα γεγονότα και εχθρικά διακείμενος προς τον Τυπάλδο Νικόλαος Κομνηνός Παπαδόπουλος (Β. Μπόμπου-Σταμάτη, *Ανέκδοτα κείμενα του Μελετίου Τυπάλδου*, ό.π., 186, 233). Εντούτοις, κατά την έρευνα που διεξήγαγα στα αρχεία της Ρώμης και της Βενετίας δεν εντόπισα κάποια άλλη μαρτυρία, που να επιβεβαιώνει τους ισχυρισμούς του Παπαδόπουλου.

της Κωνσταντίνου και με παρακαλεί να γράψω εις την Ρώμην να κάμν ο πάπας να πασχίσουν οι πρέσβεις να βάλλουν άνω κάτω αυτού»²⁷. Μήπως άραγε και ο παλαίμαχος εργάτης της Προπαγάνδας Ιωάννης Στάης είχε στο νου του τον φίλο και συνεργάτη του Τυπάλδο, όταν το 1701 υποδείκνυε στον πάπα ως ένα από τα πιο αποτελεσματικά μέσα για την επίτευξη της ένωσης την «εκλογή» ενός φιλοκαθολικού πατριάρχη Κωνσταντινούπολης²⁸; Δυστυχώς δεν υπάρχουν αδιάσειστα στοιχεία που να επιβεβαιώνουν την υπόθεσή μας. Ενδεχομένως η έρευνα, που δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί, να φέρει στην επιφάνεια άγνωστες πτυχές της υπόθεσης Τυπάλδου, που να ενισχύουν ή να ανατρέπουν τις σκέψεις που διατυπώνονται εδώ. Εκείνο πάντως που μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα είναι ότι ο Μελετίος είχε μεγαλύτερα σχέδια για τον εαυτό του από το να διευθύνει ως απλός βικάριος του πάπα την ελληνική Εκκλησία της Βενετίας. Εντούτοις, η ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δεν μπόρεσε να αντιληφθεί τη σπουδαιότητα της περίπτωσης Τυπάλδου, να ανταποκριθεί με ανάλογο τρόπο στο κάλεσμά του και να τον εκμεταλλευτεί για να επιτύχει μια διείσδυση μόνιμης μορφής μέσα στην καρδιά της ανατολικής ορθοδοξίας, ενώ η εξασθενημένη πλέον οικονομικά και πολιτικά Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου συνέβαλε στην προώθηση των σχεδίων του στο βαθμό που έκρινε ότι εξυπηρετούσαν τα συμφέροντά της. Τέλος, εμμένοντας στην άποψη της πολιτικής ερμηνείας των ενεργειών του Κεφαλονίτη αρχιερέα, καλό θα ήταν να αφήσουμε ανοιχτό το ενδεχόμενο που έθεσε ο Δημαράς για ύπαρξη απόχρωσης στις ενέργειές του κάποιας φιλογενοϋς διάθεσης προς τους ομόδοξούς του. Εξάλλου, η παλαιά θεωρία περί ιδιοτελών και μόνο κινήτρων του Μελετίου, από τη στιγμή που δεν μπορεί να αποδειχτεί, εκφράζει περισσότερο τις απόψεις των θεολόγων παρά την ίδια την ιστορική έρευνα και τους σκοπούς της παρούσας εργασίας.

27. Β. Μπόμπου-Σταμάτη, *Ανέκδοτα κείμενα του Μελετίου Τυπάλδου*, ό.π., 186, 232.

28. A.P.F., *Acta*, vol. 71, φφ. 175v-176r. Στο ίδιο, *SOOG*, vol. 539, φ. 166v.

Abstract*RELIGIOUS AND POLITICAL FERMENT IN BOTH ROME AND VENICE DURING MELETIUS TYPALDUS' TIME**Stathis Birtachas*

Bibliography concerning Meletius Typaldus', Metropolitan of Philadelphia (1685-1713), conversion to Roman Catholicism, is really extensive. Yet no one has ever studied either the Venetian or the Roman sources in a systematic way, allowing us to view objectively both the controversial Metropolitan Meletius and the contacts between him, the Holy See and the Venetian Republic. Thus the great majority of judgements related to Meletius Typaldus were expressed in the past regardless of objective historical criteria. There has only been a repetition of Ioannes Veloudos' (19th century) and later on Emmanuel Gedeon's main views, which are not free from national and religious prejudices.

This present paper is aimed at (a) filling the above-mentioned gaps drawing upon unpublished documents, which exist in the archives of Venice and of the Vatican, (b) revealing not only the hierarch's, but also Roman Catholic leaders' true plans and intentions, (c) reinterpreting behind the scenes religious activities in Venice during the Cephalonian Metropolitan's chequered career as a prelate, but mainly (d) interpreting Meletius' acts from a political standpoint, irrespective of his attitude towards the ecclesiastical issue itself.